

ETICKÁ KATEGÓRIA SVEDOMIE A MOŽNOSTI JEJ APLIKÁCIE

The Conscience as an ethical category and possibilities of its application

Katarína Varinská

V dejinách filozofie môžeme pozorovať problémy s vymedzením pojmu svedomie. Úlohou príspevku je nájsť postavenie a možnosť aplikovania etickej kategórie „svedomie“ v rozhodovacom procese. Prvé záznamy o probléme rozhodovania sa jednotlivca medzi dobrom a zlom pomocou svedomia je možné nájsť už v zachovaných písomnostiach starovekých civilizácií. Najčastejšie bolo svedomie vyjadrené opisne alebo pomocou metafory.¹

Ak skúmame etymológiu pojmu svedomie, stretne sa s rôznymi možnosťami. Za najvýstižnejšie považujeme prvotné označenie gréckeho slova „syneidesis“ (helenistický stoikovia) - vedomie dobra a zla vo vlastnom skutku, čine, ako aj vedomie povinnosti a zodpovednosti v nejakej vyššej inštancii.

V latinčine sa používalo na označenie svedomia slovo „conscientia“ [konšentia] - vyjadruje slovné spojenia vedieť s-, byť si vedomý s- a je zloženým výrazom predložky „con“ (s-, spolu s-) a slovesa „scire“ (poznať). V súčasnosti sa v nezmenenej podobe používa v jazykoch ako napríklad angličtina, francúzština, taliančina a španielčina.

Slovanské jazyky vychádzali taktiež z latinskej významovej predlohy slova „conscientia“ [konšensa]. Funkciu svedomia, ktorú považovali Slovania za podstatnú, zahrnuli do jeho jazykovej transformácie ako svedka - „svědět“. V českom aj slovenskom jazyku sa prvotne sústredil význam slova svedomie na označenie spoločného vedomia (spoluvedomia) o niečom v súvislosti s inou osobou. Až neskôr bolo chápanie pojmu svedomie ustálené v zmysle vedomia o vlastnom čine a o vlastnej morálnej zodpovednosti. [5]

Etická kategória svedomia bola v dejinách filozofie² vždy aktuálnou témou, ktorá pretrváva až do dnes. Filozofická reflexia³ skúmania pojmu svedomie nesporne zasahuje bytostnú dimenziu človeka, čím sa vždy odzrkadlí filozofický aparát danej filozofickej antropológie⁴ v konkrétnych definíciách. Pozornosť vo filozofickej reflexii pojmu svedomie budeme zameriavať účelovo na možnosti aplikovania svedomia pri ekonomických rozhodnutiach.

V dejinách filozofie vznikali pochybnosti o tom, či sa nemôže stať, že by sa svedomie zmýlilo, zlyhalo by a nedokázalo by tak identifikovať, čo je dobré a čo zlé. Filozofi si položili otázku: „Môže sa svedomie myliť?“ Ak sa teda svedomie môže myliť, aká je jeho záruka v rozhodovacom procese? Ako je vôbec jednotlivec schopný poznať, či jeho svedomie funguje správne? Existuje nejaké kritérium, ktoré by bolo schopné rozpoznať správne

¹ Pramene nepredstavujú len zachovanými papyrasy, ale aj hieroglyfy a maľby na stenách jaskýň, príbytkov alebo chrámov. Napríklad v Egypte alebo v Biblii je znázornené ako reč srdca, v Indii ako obraz boha ukrytého kdesi v hĺbke vnútra jedinca, Sokrates ho definoval ako znechutenie vlastného konania, Seneca ako svedok z vlastného vnútra, ba dokonca ako rozhodcu o dobrom a zlom.

² Etika je považovaná za praktickú filozofiu, práve preto zameriame svoju pozornosť pri skúmaní etickej kategórie svedomia na jeho postavenie v dejinách filozofie.

³ *Filozofická reflexia je reflexiou, v ktorej sa intervedujú filozofické kategórie. Jej produktom sú filozofické významové útvary. (Filozofické významové útvary predstavujú význam vygenerovaný filozofom. Sú to všetky entity, ktoré (re)konštituuje vedomie filozofa, filozofická reflexia. Napríklad sú to filozofické pojmy a v rámci nich filozofické kategórie, filozofické úsudky, predstavy, súdy, teórie, koncepcie, idey, problémy, projekty a iné.) Každá filozofická reflexia je súčasne sebareflexiou.*

⁴ *Filozofická antropológia je filozofický smer alebo filozofická teoretická disciplína, ktorá sa snaží zjednotiť nesúvislé spôsoby chápania správania sa človeka ako jedinca nachádzajúceho sa vo svojom sociálnom prostredí a ako tvorcu svojich vlastných hodnôt.*

fungujúce svedomie? Ak by neexistovalo univerzálne kritérium rozpoznávajúce správne fungujúce svedomie, čomu máme potom veriť?

Prvým stredovekým filozofom, ktorý formuloval pojem „morálne svedomie“, čo predstavovalo výrazný a zásadný posun v chápaní problematiky svedomia, bol Tomáš Akvinský. Antické označovanie rôznych sprievodných javov sprevádzajúcich morálne uvažovanie tak získalo novú formu a štruktúru. Svedomie v kontexte Akvinského antropológie označovalo vlohu, sklon, ba dokonca až schopnosť jedinca poznávať všeobecné pravidlá mravného konania a súčasne pociťovať aj ich príkaznú a záväznú moc, ako niečo dané. Vymedzenie Akvinského pojmu „morálne svedomie“ určilo kľúčové postavenie svedomia v rozhodovacom procese medzi dobrom a zlom. Tým ho začlenilo nie len do skúmania v oblasti etiky a morálky, ale i do epistemológie⁵, politickej a sociálnej filozofie. Väzba svedomia na rozum jedinca ho hierarchicky postavila nad vôľu a city. [5] Odpoveď na otázku univerzálneho kritéria však nebola dostačujúca, pretože Akvinský svedomie identifikoval ako „Božiu iskru“. Čo však neveriaci ľudia? Majú „Božiu iskru“? Akvinského riešenie cez „Božiu iskru“ je skôr metaforické a nemožno ho zovšeobecniť na všetkých ľuďoch. Príčinou je skutočnosť, že Akvinského etika bola kresťansko - aristotelovská. Preto Akvinského vysvetlenie svedomia neopovažujeme za postačujúce.

Nemecký klasický filozof Imanuel Kant v súvislosti s problematikou svedomia hľadal absolútne kritérium, ktoré by bolo schopné identifikovať, čo je skutočne dobré a nedá sa nijakým spôsobom zneužiť ani spochybníť. Dospel k záveru, že zapojením praktického rozumu existuje len jedna etická kategória, ktorá sa nedá zneužiť: je ňou „dobrá vôľa“. Kant vysvetľuje, že „dobrá vôľa“ je „dobrá“ vtedy a len vtedy, ak sa podriadi podľa kategorickému imperatívu. Kant formuloval kategorický imperatív viacerými spôsobmi:

- „univerzalistický test“ overovania ľudských morálnych intuícii: *„Konaj len podľa tých životných maxím, pri ktorých môžeš zároveň chcieť, aby sa stali všeobecným zákonom.“*
- „predpoklad morálneho záväzného konania“ (účelová formulácia): *„Konaj tak, aby sa ľudstvo v tvojej osobe ako aj osobe každého iného človeka bolo vždy účelom a nikdy nie prostriedkom tvojho konania.“*
- „ríša účelov“⁶: *„Každá rozumová bytosť musí konať tak, ako by bola prostredníctvom maxím svojho konania v každom čase zákonodarným členom vo všeobecnej ríši účelov.“* *„Konaj tak, ako by ľubovoľná osoba mohla chcieť, aby tak konali všetci.“* [2]

Kant priznáva, že sa pri formuláciách svojho kategorického imperatívu inšpiroval zlatým pravidlom morálky: **„Všetko, čo chceš, aby iní robili tebe, rob aj ty im,“** ktoré platí od nepamäti a sám sa snažil iba o jeho výstižnejšie formulovanie.

Všetky doterajšie prístupy nás vedú k záveru, že prítomnosť svedomia vo vnútornom svete jedinca je nespochybniteľná. Existencia svedomia je všeobecne uzná aj na medzinárodnej politickej úrovni, keď bola človeku priznaná možnosť slobodne sa morálne rozhodnúť a následne potom tak aj konať. Vo Všeobecnej deklarácii ľudských práv v Článku 2 sa uvádza: *„Všetci ľudia sa rodia slobodní a rovní v dôstojnosti a právach. Sú obdarení rozumom a svedomím a mali by sa k sebe správať v duchu bratstva.“* Článok 18 tejto Deklarácie postavenie svedomia a slobody myslenia ešte upevňuje: *„Každý má právo na slobodu myslenia, svedomia a náboženstva; toto právo zahŕňa slobodu zmeniť svoje náboženstvo alebo vieru a slobodu sám či spoločne s inými, verejne alebo súkromne, prejavovať svoje náboženstvo alebo vieru vo výuke, v praktickom živote, bohoslužbe a obradoch.“* [6]

⁵ Epistemológia je filozofická disciplína vysvetľujúca teóriu poznania. Teória poznania, označovaná aj ako gnozeológia alebo noetika, skúma proces poznania, podstatu poznania, vzťah medzi poznaním a skutočnosťou, možnosť a pravdivosť poznania.

⁶ Kant rozumie pod pojmom „ríša účelov“ ideál „spoločenstva všetkých rozumných ľudí“.

Ak predpokladanie podľa Všeobecnej deklarácie ľudských práv, že každý jednotlivec je obdarený rozumom a má svedomie, mal by vedieť ako ho používať pri každom rozhodnutí, nevynímajúc tie ekonomické. Súčasná hospodárska situácia a podnikateľské prostredie ukazujú, že dodržiavanie len zákonných noriem nie je postačujúce, lebo spravidla každá právna norma umožňuje rôzny výklad, prípadne ju možno obísť. Preto podľa nášho názoru zapojenie svedomia spolu s ostatnými kategóriami ako je kritické myslenie, sloboda a dobrá vôľa by pomohli rozoznať správne od nesprávneho. Ekonomické rozhodnutia by sa tak dali zosúladiť s etickými princípmi. Zapojením etickej kategórie svedomia pri prijímaní rozhodnutí aj v ekonomickom prostredí by mnohé vyriešilo. Prijímaním len etických rozhodnutí s prihliadnutím na spravodlivé a rovnocenné podnikanie by určite pomohlo pri vybudovaní väčšej dôvery tak medzi obchodnými partnermi, ako aj medzi zamestnávateľom a jeho zamestnancami, vlastníkami, manažérmi, vládnymi inštitúciami i budúcimi investormi. Vybudovanie dôvery považujeme za jednu zo záruk dlhodobého udržania podniku v podnikateľskom prostredí.

Abstrakt

Svedomie patrí popri kritickom myslení, dobrej vôli a slobode k základným etickým kategóriám. Svedomie charakterizuje schopnosť jednotlivca hodnotiť a kontrolovať myslenie a vlastné konanie z hľadiska zodpovednosti voči inému, voči kolektívu a vo vzťahu k ľudskej spoločnosti vôbec. Aktívne osvojovanie si mravných princíпов a schopnosť jednotlivca vyžadovať od seba ich dodržanie vytvorí predpoklad zodpovednejšieho prístupu v podnikateľskom prostredí. Svedomie vyjadruje najvyššiu formu morálneho sebauvedomenia, núti jedinca rešpektovať kategórie cti a dôstojnosti. Svedomie zahŕňa v sebe emocionálnu a rozumovú zložku. Súčasne sa prejavuje v podobe racionálneho pochopenia mravného významu vlastného konania i komplexných emocionálnych prežitkov ako sú pocit zodpovednosti a pocit viny, ktoré sa prejavujú v podobe tzv. výčitiek svedomia. Príspevok je filozofickou reflexiou etickej kategórie svedomia a je hľadaním možnosti zapojenia svedomia pri ekonomických rozhodnutiach.

Kľúčové slová: svedomie, dobrá vôľa, ekonomické rozhodnutia

Summary

The conscience, along with critical thinking, goodwill and freedom belong to basic ethical categories. The conscience characterizes an ability of an individual to evaluate and monitor their own thinking and actions in terms of liability against another, against a team and in relation to human society in general. Active learning of moral principles and the individual's ability to require compliance with them will be a prerequisite for a more responsible approach in the business. The conscience expresses the highest form of moral self-consciousness, forcing the individual to respect the categories of honor and dignity. The conscience implies emotional and mental component. At the same time manifests itself in the form of a rational understanding of the moral significance of their actions and complex emotional anachronisms as a sense of responsibility and guilt, which are manifested in the form of so-called remorse. The contribution is a philosophical reflection of the ethical category of the conscience and is seeking of possibilities to involve the belief in making economic decisions.

Key words: conscience, goodwill, economic decisions

JEL klasifikácia: M40

Použitá literatúra

- [1] BEREŠKINOVÁ, Z. A. Svědomí jako etická kategorie. Praha : Nakladatelství Svoboda, 1989. 145 s. ISBN 80-205-0024-3.
- [2] REMIŠOVÁ, A. a kol. Dejiny etického myslenia v Európe a USA. Bratislava : KALLIGRAM, 2008. 894 s. ISBN 978-80-8101-103-0.
- [3] REMIŠOVÁ, A. – GAŽOVÁ, V. Vybrané kapitoly z etiky a kulturológie. Bratislava : Ekonóm, 1998. 149 s. ISBN 80-225-0859-4
- [4] SKOBLÍK, J. Přehled křesťanské etiky. Praha : Karolinum, 2004. 319 s. ISBN 978-80-7184-357-3.
- [5] VADÍKOVÁ, K. Problematika svedomia v kontexte dialogického personalizmu. Kraków, Trnava: Spolok Slovákov v Poľsku v spolupráci s Filozofickou fakultou Trnavskej univerzity v Trnave, 2011. 199 s. ISBN 978-83-7490-433-9.
- [6] Všeobecná deklarácia ľudských práv, 1948. Čl. 1, 2, 18 a 19 [dostupné online] Prameň dostupný dňa 28. 11. 2013 z <http://www.vop.gov.sk/zakladne-medzinarodne-dohovory-tykajuce-sa-ochrany-ludskych-prav-a-zakladnych-slobod>

Kontakt

Katarína Varinská, Ing., Katedra účtovníctva a audítorstva, FHI EU v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b, 852 35 Bratislava, tel.: +421 2 67 295 775, katarina.varinska@euba.sk